

Ivar Lo-Johansson och striden om den svenska äldreomsorgen

Av och till har det stormats kring omsorgen och vården av de gamla. Och det gjorde det rejält för 70 år sedan då Ivar Lo-Johansson reste land och rike runt för att se hur det stod till med de gamla ålderdomshemmen och synen på gamla. Det blev en rad avslöjande reportage om missförhållanden och vanvård som fick myndighetssverige att rasa.

I förra numret av Socialmedicinsk tidskrift (2021/3) skrev jag om välviljans tyranni som ibland gör sig gällande inom äldreomsorgen. Det gjorde den i Gislaved där en nitisk kostchef förbjöd de gamla på äldreboende att dricka läsk. På de åtta äldreboenden innebar det att inga söta drycker skulle få serveras under vardagar och vanliga helger. Man sa att beslutet togs med omtanke om de äldre och i folkhälsans namn.

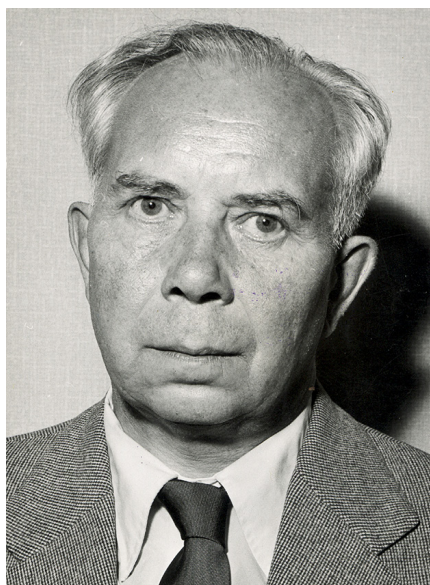
Av och till har det stormat kring omsorgen och vården om gamla och inte minst under pandemin. Personal har larmat om missförhållanden. Och personal har hotats med avsked när de larmat.

Äldre frågan är inte ny. Låt oss gå tillbaka i tiden för att få det historiska perspektivet. I slutet av 1940-talet gav sig författaren Ivar Lo-Johansson ut på en reportageresa för att undersöka hur äldre hade det på ålderdomshemmen. Det blev en serie artiklar i tidskriften Vi, radioföredrag och boken "Ålderdoms-Sverige" som kom ut 1952. Han visar hur illa gamla behandlades på den tiden. Hur önskade de var. De förpassades till ålderdomshemmen där de fick dö på ett för samhället bekvämt sätt.

Ivar Lo-Johansson gjorde oanmälda besök och kunde med egna ögon se missförhållandena – missförhållanden som tillbakavisades och inte minst av Socialstyrelsen.

Ivar Lo-Johansson var en prisad författare som skrev ett tjugotal romaner och ett tiotal novellsamlingar. Därutöver reportageböcker och diktsamlingar. Han föddes 1911 och avled 1990.

Flera av Ivar Los böcker som Kungsgatan, hade jag läst men inte boken "Ålderdoms-Sverige". Visserligen hade jag hört talas om den men inte mer än så.

Ivar Lo-Johansson
Foto: Harald Borgström

Jag tänkte ungefär så här. ”Om jag nu deltar i debatten om svensk äldreomsorg borde jag inte då läsa in mig på när den stora striden stod?”

Sagt och gjort. Ivar Los bok fanns begagnad att köpa på Bokbörsen. Beställde den. Tog mig an stridsskriften – för en stridsskrift är det. Han döljer inte vad han ser vid sina besök på hemmen. Det är en svidande kritik in på bara skinnet av de gamla ålderdomshemmen, hur gamla behandlades och synen på gamlingar.

Lo-Johanssons ”forskningsresa” i Sverige har stora likheter med Lubbe Nordströms som reste landet runt för att skildra den misär som många människor levde i. Urusla bostäder, sanitära missförhållanden, fattigdom och sjukdom som han skildrat i boken ”Lort Sverige”. Den och Ivar Lo-Johanssons bok är ett stycke social historia som kom att påverka socialpolitiken under lång tid.

Några saker. Jag har försökt att bevara Ivar Los kärnfulla och mustiga språk och förhålla mig till hans grundton genom omfattande citeringar. Och det betyder då att inte väja för starka uttryck.

Själv minns jag det gamla ålderdomshemmet i min hemby som låg invid landsvägen. Mellan byggnaden och landsvägen fanns en ståtlig flaggstång. Och där var flaggan ofta på halv stång.

Jag minns mitt första besök. Följde med min mamma. Jag kommer ihåg den speciella lukten och den dystra och allvarsamma stämningen. I folkmun sa man nästan aldrig ålderdomshemmet utan bara ”hämmä”. ”Har du hört att en Kalle åkt in på hämmä. Ja då var på tin.”

Mönsteranläggningar?

Till en början hade Ivar Lo, som han själv skriver, låtit sig duperas av den officiella hållningen från myndigheters sida som var att ålderdomshemmen var mönsteranläggningar.

– Någon illvilja mot hemmen fanns inte alls hos mig. Snarast hade jag en av den allmänna propagandan förgylld bild av anstalterna. Därför blev chockerna också ofta värre än de annars skulle ha blivit.

I början av mina besök på ålderdomshemmen, skriver Ivar Lo, var mottagandet överseende. Personalen var lätt förvånad. Föreståndarinnorna bjöd flitigt på kaffe. Och de gamla var intresserade av mina besök.

– Till slut vägrades jag inträde.

Skräcken för ålderdomshemmet

De gamla har levt i skräck för ålderdomshemmet och den har ofta varit befogad. Ålderdomshemmen är bårhusens förrum. Och till hemmen bär det iväg för svensken vill bli av med de gamla och de gamla känner sig överflödiga, skriver Ivar Lo.

– De har trott att när de kommit till ålderdomshemmet har det varit för att badas, stoppas i säng och dö.

– Åldringarna märker att någonting har inträffat genom att de unga fortare tröttnar på honom. De unga tycker att gamlingen pratar för mycket. Han upprepar vad han har sagt förut (- som om inte de unga gjort det).

Det finns en generationsklyfta mellan gamla och unga i Sverige.

– De unga vill ha bort de gamla. Man burar så långt det går in dem i ålderdomshem. I livet blir de gamla alltmera främmande. De känner att de inte passar där.

De unga vill fösa undan de gamla och de gamla stretar emot. Och på arbetsplatserna vill man inte heller ha dem.

Och det är inte någon bra grogrund för ett gott samhälle.

– En miljö som inte innehåller alla åldrar, även åldringar, är ingen samhällsmiljö.

Svensken ett grymt folk

På hemmen var det inte alls ovanligt med en hårdför regim. Det gällde att lyda föreståndarinnan som uppträdde som en diktator. Inte säga emot för då kunde det gå riktigt illa.

En typ av diktatur kallade Ivar Lo för ”religiös moraldiktatur” som gick ut på att alla gamla tvingades delta vid de religiösa sammankomsterna.

För många åldringar tedde sig ett ålderdomshem inte stort bättre än ett koncentrationsläger. På många av hemmen fick de gamla inte ens ta med sig några ägodelar.

– Inte en möbel. Inte en gammal kär stol.

Ivar Lo skröder inte orden. Om svensken skriver han:

– Vi är ett grymt folk ... pinar ... dem vi kommer åt att pina. Vi skryter med en ypperlig materiell form men vi kan inte fylla formen med ande, med liv.

Ensamma, isolerade och ignorerade

Den fysiska åldern säger inte allt. Det finns en inre tid. En inre föryngring som inträffar vid glädje. Den beror ofta på vad som sker i omgivningen och av egna ambitioner. Men den gamles isolering berövar henne möjligheten att glädjas. Isoleringen på ålderdomshemmet betyder därför en realiserad dödstanke.

– Har man sysslat med åldringsfrågan ska man ha funnit att ensamheten i djupaste mening är det största problemet för åldringarna. Här ligger åldringsproblemet kärnpunkt. Ensamheten bland de gamla är skriande. De gamla betraktas som en utrangerad grupp i samhället. De räknas inte med som verkliga individer. Generationsklyftan har vuxit till en avgrund.

– Det har mellan den unga generationen och den gamla uppstått en aversion som liknar rashat.

Åldringarna i Sverige hörs inte. Syns inte. De håller till i skrymslen dit de förpassats. Och därifrån kan man bara sporadiskt höra deras nödrop ”som en och annan sprucken ton”.

– Djupt nedkämpande som de är förmår de inte längre att hävda sin sak av egen kraft. Och ingen annan hävdar den gärna för deras räkning.

Man frågar inte längre åldringarna vad de tycker om saker och ting som rör dem.

Ivar Lo ger exempel på ignoransen. Under hösten 1949 hölls det en stor diskussion i åldringsfrågan i radio. Alla berörda parter var representerade men att inbjuda någon åldring hade man inte ens tänkt på. Och när betänkandet om ålderdomshemmen utarbetades rådfrågades alla specialister utom de gamla som skulle bo där.

Det kan gå riktigt fel när arkitekten glömt bort de gamla. Ålderdomshemmets altaner byggdes utan räcken. Det gjordes trappavsatser mitt inne i hallen utan att tänka på att ett enda trappsteg för en lårbensskör åldring ofta är detsamma som en ättestupa.

Och när förslaget till socialhjälp lagen föddes konsulterades inte de fattiga och de gamla som lagen gällde.

Ivar Los besök

Hur kunde det då gå till vid besöken? Om hemmen hade varskotts i förväg kunde det gå till på följande sätt. Först hade föreståndarinnan gjort i ordning för besök.

– Ålderdomshemmen sken så gott de kunde när vi kom fram till dem. En del gubbar hade iklänts krage. Gummorna satt ibland med psalmbok i hand. Inne i föreståndarinnans rum stod kaffebordet dukat. På en del håll var prästen tillkallad. Att träffa ålderdomshemsklientelet blev då bara en detalj i det hela.

Men Ivar Lo insåg ganska snart att i förväg avisera sina besök gav ingen sann bild av ålderdomshemmens vardag. Det var en make-up och tillrättgjord bild som visades upp.

Men det var just den bilden som tjänstemän på sina inspektionsresor fick till sig. En tillrättalagd bild. Och det är klart, får man i förväg veta att inspektion kommer att ske ligger det i sakens natur att visa upp de vackra sidorna. Men det var vardagsverkligheten som Ivar Lo ville komma åt. Den osminkade verkligheten.

Vid ett tillfälle när det aviserade besöket var avklarat med den make-up som hörde till gjorde Ivar Lo ett ärende ut i korridoren.

– Jag gick än en gång genom det kala, blåpanelade, utomordentligt ödliga korridorerna, som var det stora ålderdomshemmets enda dagrum och gemensamma uppehållställen utom salarna i vilka pensionärerna låg sex och åtta. Åldringarna, grå gummor och grå gubbar, sinnesabnorma och epileptiker satt där som förut. Men både blommor och sydfruktur var borta. Det tropiska inslaget i ålderdomshemskorridoren var försvunnet.

Efter ett par händelser beslutade Ivar Lo att inte varsko föreståndarinnan om sin ankomst. För den bild han då fick var så tillrättalagd.

– Mottagandet skulle kanske bli en aning sämre... Jag gick i fortsättningen helt enkelt in på anstalterna jag kom till. Det var det jag höll på med ända tills jag fick svårigheter att komma in på ålderdomshemmen.

– De gamla klagade nästan aldrig på hemmen medan personalen var närvarande. Tvärtom berömde de då både personal och hem... Det berodde på rädsla och straff, rädsla för att anses otacksam och rädsla för att bli trakasserad efteråt när den besökande gått.

Men om han däremot talade med pensionärerna utan att någon annan lyssnade kom anklagelserna om missförhållanden fram.

Men det hände att Ivar Lo blankt nekats tillträde till ålderdomshemmen. Och Socialstyrelsens uppfattning i ett av de tillfällen då Ivar Lo nekats var att det var i överensstämmelse med riktlinjerna för besök på ålderdomshem. De gamla som bodde där behövde inte tillfrågas. Ivar Lo skriver.

– Den bromsande myndigheten fick rätt att besluta efter godtycke. Ålderdomshemmets karaktär av slutna anstalter hade officiellt bestyrkts. Mörkläggningen av ålderdomshemmen – där insyn och besök rent principiellt kunde vägras av ledningen utan att de berörda pensionärerna ens behövde få reda på saken – hade fått officiell sanktion.

Nödorp från allmänheten

Nittionhundrafyrtyonio sändes fyra radioföredrag om "Ålderdoms-Sverige". Och reaktionerna var tydliga. Ivar Lo hotades till livet och han kunde inte ana att åldringsproblemet skulle väcka sådana reaktioner.

– Dagar och veckor fylldes av telefonsamtal. Ålderdomspensionärer ringde och var så rädda för obehag på sina respektive "hem" att de aldrig i världen skulle ha vågat röja sin anonymitet.

Personal kunde berätta om brutalitet. Pensionärerna kunde väckas klockan fyra på morgonen för att nattpersonalen skulle hinna tvätta dem innan dagpersonalen kom. Nattsköterskor berättade att de var tvungna att surra balkongdörarna på hemmen för att "internerna" inte skulle hoppa ut om nätterna och ta livet av sig.

Ivar Lo hade larmat om att flera gamla dött på ålderdomshemmen på grund av vanskötsel. De hade lämnats i sina rum med öppet fönster under vintern. Det hade hänt att gamla frusit ihjäl. Hoppat ut genom öppet fönster för att ta sitt liv. Gamla hade också dött av fallskador som inte skötts om.

– Nödorp följde på nödrop, och jag fick besked om att de gamla i Sverige inte alls hade det så bra som vår socialvårdspropaganda hade velat göra gällande.

Ivar Lo fick ta emot mängder av brev. Sammantaget visar dessa att åldringsproblemet skär igenom alla klasskrankor och som är nationens stora problem "som upptar så gott som alla tänkande hjärnor".

– Det är brev från fattiggummor och fattiggubbar i backstugor, från landshövdingar och adel, från konsulter och diakonissor, ålderdomshemsföreståndarinnor och personal på anstalterna. Det är socialvårdare, ungdomar, utlänningar, frireligiösa och högkyrkliga. Men framförallt är det ... brev från det stora klientelet på själva ålderdomshemmen.

En stor grupp av brev kom från de "djupast betryckta ålderdomshemspensionärerna" som tiggde om att få vara anonyma.

– ... tiggandet om anonymitet säger mer än allt annat under vilket tryck och under vilken rädsla för trakasserier de gamla lever i Sverige. De är rädda för att bli ytterligare malträterade, av barn och grannar, av personal på ålderdomshem, av kommunala myndigheter och styrelser, ifall deras djärva företag att skriva ett brev skulle komma fram. De är uppskrämda intill bara märgen bara av den anledningen att de är skyddslösa därför att de är gamla.

Ett brev kom från en åttiårig kvinna som började arbeta som femåring med att se efter småsyskonen och plocka svinpotatis.

– Nu sitter hon övergiven på ålderdomshemmets sängkant och har inte fått ett besök på ett helt år fast hon fött elva barn.

Ett annat brev är från gumman som bor kvar i sin lägenhet, med son och son-

hustru boende en trappa ovanför men vilka hon ser bara till en gång i månaden när hon får ut sin folkpension.

Det största antalet brev från åldringarna visar att få sökt sig frivilligt dit och om man kunde ta sig därifrån så skulle man inte frivilligt komma tillbaka.

Sociala myndigheter avvisar kritiken

Reaktionerna på den ålderdomsdebatt som inleddes med en reportageserie i tidskriften Vi och som följdes av en diskussion i radio hösten 1949 visade, skriver Ivar Lo, på det farliga läge som det svenska ålderdomsproblemet befann sig i.

– Först bestreds så gott som allt. Kritiken av tillståndet bemöttes med djup indignation. De gamla tystades. Oppositionen mot att frågan överhuvudtaget tagits upp gjorde motståndarna kindheta bakom den byråkratiska uttrycksstelheten.

Den starkaste reaktionen kom från sociala myndigheter.

– Självgodhet, specialisthögfärd, psykologisk likgiltighet eller okunnighet hade hållit det väsentliga i ålderdomsproblemet utanför offentlig diskussion.

Till att börja med avfärdades Ivar Los iakttagelser. Men efter hand började pressen att se hur illa ställt det var. En allt större del av pressen började kräva att korten skulle läggas på bordet och att en granskning av hela ålderdomsproblematiken skulle ske.

Och till slut skriver Ivar Lo.

– ... underkände den då avgående socialministern sin egen socialstyrelsens principiella inställning.

Och det var en stor sak.

Förhållandet mellan socialdepartementet och socialstyrelsen var spänt. Statssekreteraren Per Eckerberg hävdade att ”Myndigheterna är besatta av ett enkelspårigt anstalttänkande och behandlar de gamla som kasernerade vårdfall på trista anstalter.”

En företrädare för socialvårdande myndigheter ansåg att Ivar Lo-Johanssons reportage var ett sabotage mot svensk åldringsvård. En annan att hans kritik av åldringsvården var ansvarslost.

Blivit bättre – men inte alls tillräckligt bra

Ivar Lo-Johanssons gärning i åldringsfrågan var beundransvärd. Och han kom att få stor betydelse. Visst har omsorgen om de gamla blivit bättre. Men på många håll inte alls tillräckligt bra. Larmrapporterna om missförhållanden har duggat tätt. Och frågan är om det inte finns rester kvar av den negativa attityd till äldre som Ivar Lo-Johansson påtalade i sin reportagebok för 69 år sedan och som kan vara en av förklaringarna till missförhållanden och vanvård. Gamla som får gå hungriga därför att det saknas tillräckligt med mat. Gamla som skri-

ker av smärta på natten och som inte får någon hjälp på grund av obemannade avdelningar. Underbemanning och personal som går på knäna av utmattning.

Det är viktigt att personalen vågar larma om missförhållanden. Det går inte att utesluta att den bild som vårdgivare förmedlar är en förskönad bild och tillrättalagd bild.

Jag gissar att Ivar Lo, om han varit vid liv idag, gillat den så kallade Lex Sarah lagen som skyddar visselblåsarnas rätt att larma om missförhållanden på arbetsplatsen. Lagen förstärks genom en ny lag som träder i kraft i slutet av året som innebär att visselblåsare också ska kunna få skadestånd om arbetsgivaren hindrar arbetstagaren från att slå larm eller utsätter visselblåsaren för repressalier.

*Bengt Starrin
professor emeritus
bengt@starrin.nu
www.starrin.nu*